

Den kurfurstliga
biblioteket i
Mainz. : Dess öden
under 30-åriga
kriget. Re...

Collijn, Isak,

*7 C c Br. qv Uppsala
universitetsbibliotek 1911*

National Library
of Sweden

UPPSALA, Univers. Libr.,
1911, COLLIN

Bibliol.
50.
(A)
4

✠ (SVENSK ✠
EXLIBRIS
TIDSKRIFT)

I
ÅRGÅNGEN

✠ 1911 ✠

MAJ N:o 2

25/254

PÅ FRÖLÉEN & COMP:s FÖRLAG
I ALLA BOKLÅDOR:

KONST OCH KONSTNÄRER

POPULÄR KONSTTIDSKRIFT

Utgifven under redaktion af *Albin Roosval*

Utkommer i 10 häften årligen.

Pris pr helt år kr. 7: 50. Pr häfte 75 öre.

Ur pressens omnämmande af första årgången:

— — — genomgående läckert utstyrd och med ett rikhaltigt och omväxlande innehåll. Företeelserna inom det gångna årets konstliv finnas här samvetsgrannt och pietetsfullt inregistrerade och året har, som bekant, bjudit på åtskilligt.

Allt är rikt illustrerad. Reproduktionerna äro ofta utsökta och nyheterna i bildmaterielet många. Allt som allt — Konst och Konstnärer har gjort en vacker och lyckad start och man får hoppas på god fortsättning. *(Dagens Nyheter)*

BJÖRCK & BÖRJESSON

ANTIKVARIAT-BOKHANDEL

Drottninggatan 62, STOCKHOLM

Nya kataloger:

Kat. 88. Bibliografi, Litteraturhistoria.
Tidskrifter.

Kat. 89. Teologi.

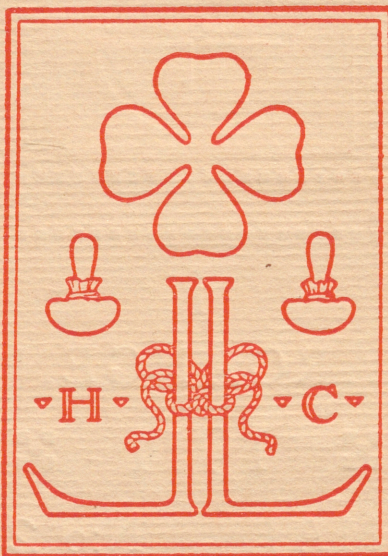
Vi hafva under de sista månaderna förvärfvat flera förnämligare svenska privatbibliotek och därigenom ytterligare förökad vårt omfattande antikvariatlager. Desiderata-listor finna särskildt beaktande.

BRÖDERNA LAGERSTRÖM

BOKTRYCKARE

DÅ VÅR OFFICIN ÄR BLAND de få i Sverige, som ägnat sig åt konstnärligt boktryck i egentlig mening, och då vi på detta område vunnit en viss erfarenhet, äro vi bäst rustade till utförandet av just sådana trycksaker som kräva allsidig omsorg, noggrannhet och smak i utförandet. Officinen har även ständigt konstnärlig assistens till sitt förfogande och disponerar även ett helgjutet typmateriel, samt maskiner från handpressen till de modernaste.

All slags materiel för samlingars ordnande

Utför som specialitet:

Konstnärligt Boktryck

KATALOGER för privatbibliotek och samlingar

Broschyrer och böcker

Familjenotiser och släkthistorier i numrerade raritetsupplagor med porträtt och illustrationer i olika manér

Konstnärliga adresser

Vetenskapliga avhandlingar

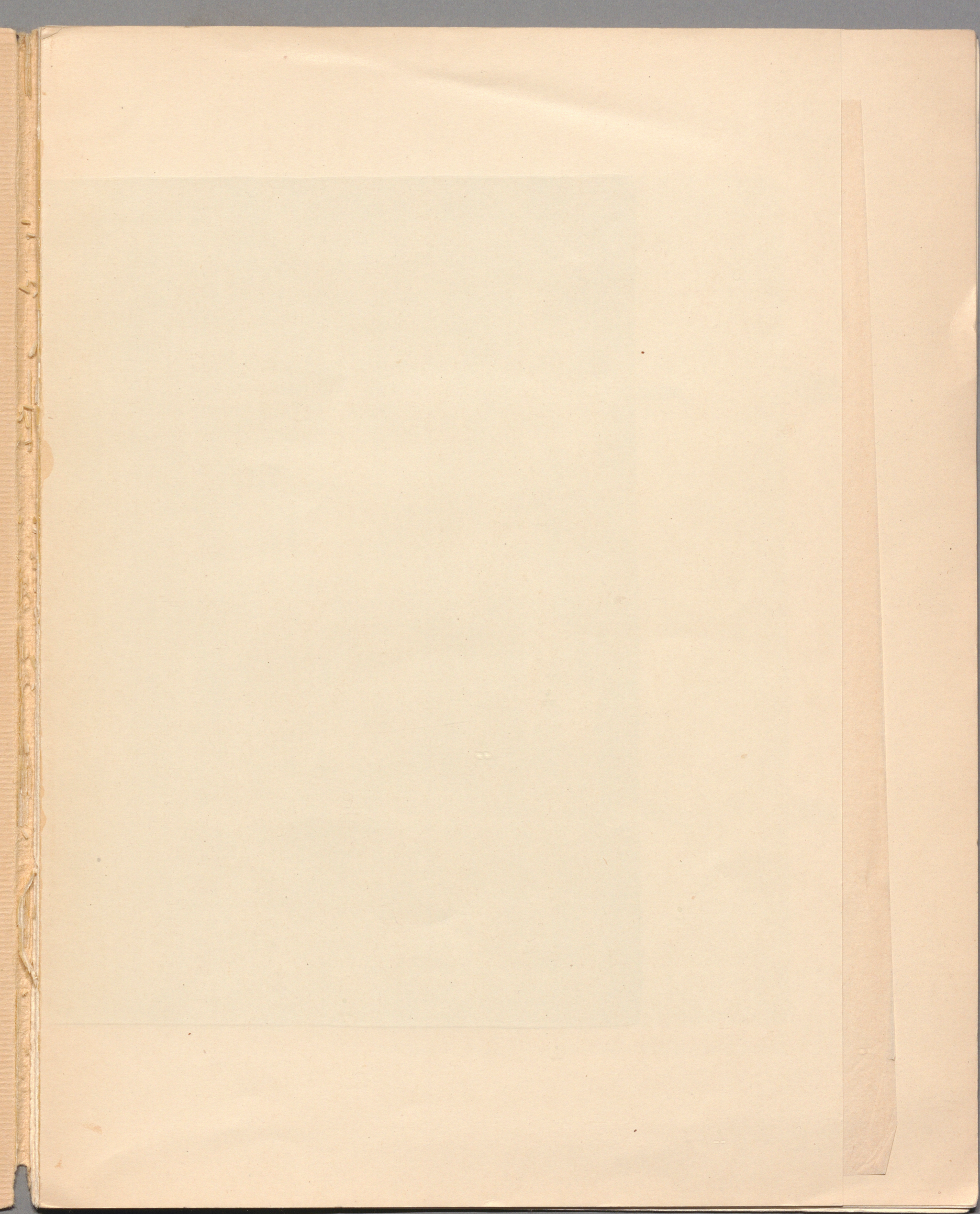
Illustrations- och flerfärgstryck

Konstnärliga visitkort

EXLIBRIS

i olika färger och utförande

KLARA SÖDRA KYRKO GATA 14 · STOCKHOLM

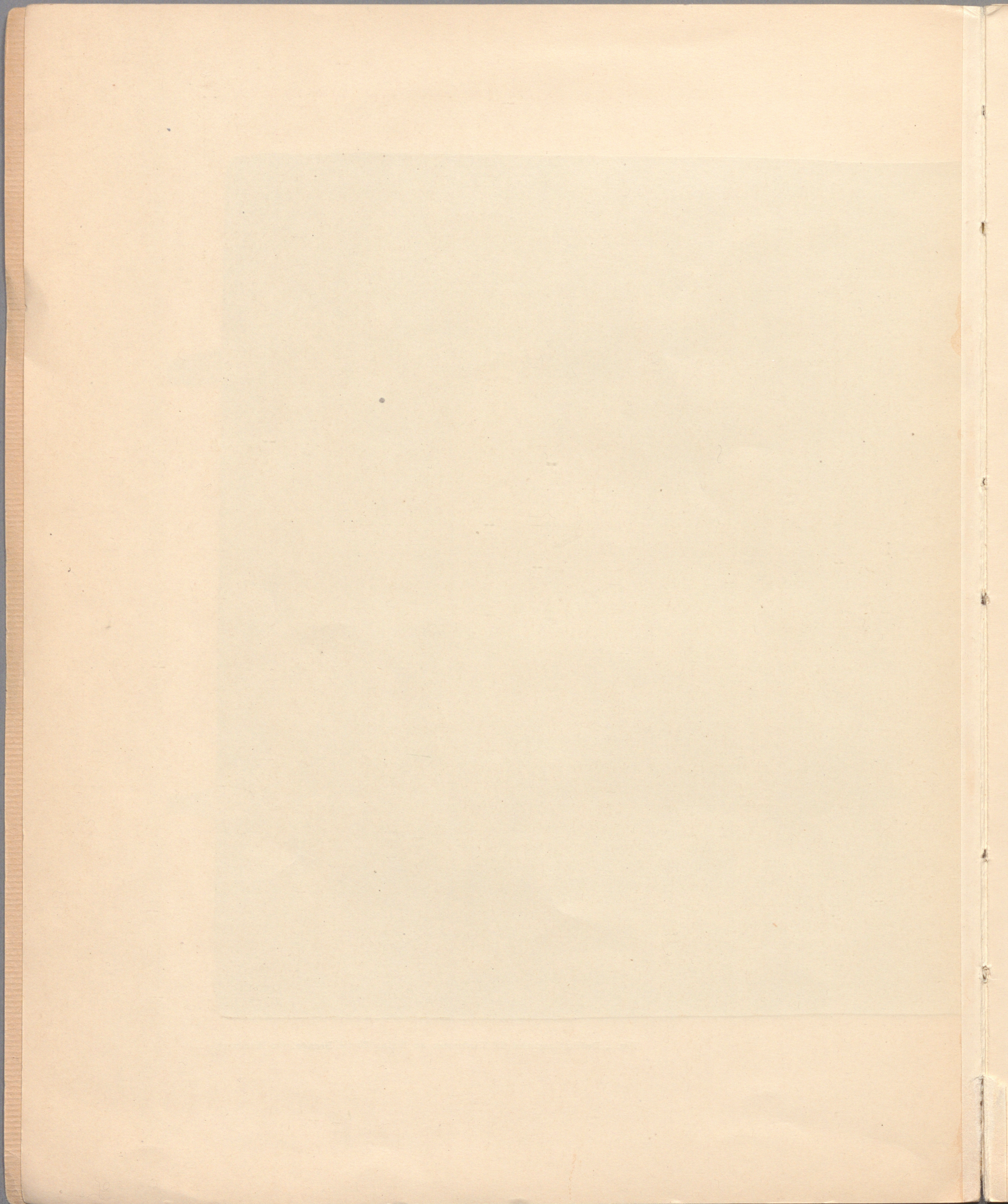
ANNO SALVTIS

M. D. LXVI.

Fig. 1. Dedikationsband till Kurfursten av Mainz Daniel Brendel von Homburg.

SVENSK EXLIBRIS-TIDSKRIFT

MEDDELANDE FÖR EXLIBRISAMLARE OCH BOKVÄNNER

UTGIVEN AV

N:o 2

ARTHUR SJÖGREN

1911

Eftertryck av samtliga artiklar utan angivande av källan förbjudes.

❖ DET KURFURSTLIGA BIBLIOTEKET I MAINZ ❖

DESS ÖDEN UNDER 30-ÅRIGA KRIGET. — RESTER DÄRAV I UPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEK

AF ISAK COLLIJN

ENLIGT EN GAMMAL TRADITION skänkte Gustaf Adolf det vid Mainz erövring i december år 1631 tagna kurfurstliga biblioteket till sin kansler Axel Oxenstierna, som i sin tur år 1635 bestämde detsamma åt Västerås gymnasium. Biblioteket nådde emellertid aldrig sin bestämmelseort; det eller de fartyg, på vilka det transporterades, förläste vid hemfärden, så att det kom att stanna på Östersjöns botten.

Denna tradition, som återkommer i såväl utländska som inhemska arbeten, synes äldst gå tillbaka på följande uppgift hos LOCCENIUS¹ (1662): »Instructissimam Electoris bibliothecam Rex Cancellario regni donavit, ab ipso iterum Arhusiensi in Svetia Gymnasio donum, non mari, ubi in transvehendo disperierant, destinatas ingeniorum opes.» Här nämnes uttryckligen det kurfurstliga biblioteket, under det att andra författare tala om andra Mainzer bibliotek. Så H. KNODT² (1752), som uppgiver att akademiens bibliotek, d. v. s. universitetets, blev svenskarnas byte: »Quae olim in hujate Aula et Academia per benevolam Doctissimorum et aliorum virorum liberalitatem instituta fuit, Bibliotheca à Rege Sueviae

Gustavo Adolpho donata Cancellario Regni Suevici anno 1631, dum in nominatum Regnum transveheretur, magnâ ex parte periit. . .» FR. FALK³ åter, som skrivit om domkyrkobiblioteket i Mainz, talar om en »Doppelverschleppung in der Schwedenzeit» av även detta bibliotek.

Utländska forskare, såsom DUDÍK och PROWE, hava vid sina undersökningar i svenska bibliotek även sökt utröna Mainzbibliotekens öde, men funno ingenting, »was jetzt noch an Mainz erinnert»⁴.

Huru härmed än förhåller sig, en sak står dock fast och det är, att i Upsala universitetsbibliotek icke så få böcker finnas, som icke blott erinra om Mainz, utan även bevisligen härstamma därifrån. Särskilt överraskas man av det stora antal luxuöst inbundna dedikationsexemplar till skilda kurfurstar av Mainz — jag kan här nedan påvisa sådana till icke mindre än sju på varandra följande kurfurstar under 15- och 1600-talen från Albrecht II av Brandenburg till Georg Friedrich von Greiffenklau, som finnas i universitetsbibliotekets ägo. Dessa böcker äro icke blott försedda med upplysande dedikationer och inskrifter, utan prydas även av olika kurfurstar

liga pärmexlibris, i vilka det bekanta Mainz-hjulet återkommer.

Huru stort antalet Mainz-böcker i Upsala är, låter sig för närvarande icke beräknas; säkerligen utgöra de dock flera hundra, av vilka i synnerhet Schweickhardts böcker äro talrika. Särskildt den nämnda omständigheten, att en del av dessa böcker utgöras av dedikationsexemplar till kurfurstarna och bära deras exlibris på pärmarna, synes mig tala för, att det verkligen är »electoris bibliotheca», som nu befinner sig i Upsala ägo. Under sin vistelse i Mainz höll Gustaf Adolf sitt hof i St. Martinsburg, det kurfurstliga residenset, där väl också ett kurfurstligt bibliotek förvarades, ehuru härom några exakta uppgifter ej finnas. Falk håller för möjligt, att ett sådant bibliotek här funnits, ehuru man först på 1700-talet hör talas om ett kurfurstligt bibliotek med egen hovbibliotekarie, vilket först förvarades i Mainz till den franska occupationen och sedan överflyttades till Aschaffenburg.

De kurfurstar, som med sina böcker finnas representerade i Upsala universitetsbibliotek, äro följande:

Albrecht II von Brandenburg (1514—1545).

Sebastian von Heusenstamm (1545—1555).

Daniel Brendel von Homburg (1555—1582).

Wolfgang von Dalberg (1582—1601).

Johann Adam von Bicken (1601—1604).

Johann Schweickhardt von Cronberg (1604—1626).

Georg Friedrich von Greiffenklau (1626—1629).

Vid efterforskningar, som jag anställt i Mainz, såväl i stadsbiblioteket som i det biskopliga seminariets bibliotek, har av ovan nämnda kurfurstar endast Daniel Brendels namn mött mig på i dessa bibliotek befintliga böcker. Stadsbiblioteket förvarar nämligen nu den stora donation, som denne ärkebiskop en gång gjorde till jesuitkollegiets bibliotek i Mainz, vilket egendomligt nog synes hava lämnats orört av svenskarna, vilkas specialitet eljes var just jesuitbibliotek. Däremot förvaras i Mainz stadsbibliotek talrika böcker,

som tillhört senare kurfurstar från slutet av 1600-talet och från 1700-talet. Dessa böcker äro i allmänhet bundna i gulvitt svinskinn, med respektive kurfurstars vapen i blindpressning. Jag har antecknat följande: *Damian Harthard von der Leyen* (1675—78), *Anselm Franz von Ingelheim* (1679—1695), *Lothar Franz von Schönborn* (1695—1729), Pfalzgreven *Franz Ludwig* (1729—1732) och *Philipp Carl von Eltz* (1732—1743).

I hela serien av Mainz-kurfurstar från denna tid saknas egentligen endast två, varav en borde kunna vara representerad i Upsala, ehuru jag tills nu ej lyckats påträffa någon honom tillhörig bok, nämligen Greiffenklau efterträdare *Anselm Casimir von Wambold* (1629—1647). *Johann Philipp von Schönborn* (1647—1673) var tillika biskop av Würzburg och tyckes icke hava efterlämnat några böcker i Mainz.

Huru nu förena det faktum, att böcker tillhöriga kurfurstar i Mainz i avsevärdt antal förekomma i Upsala, med traditionen om det på hafsbotten slumrande Mainzbiblioteket? Jag tror mig kunna giva en fullt plausibel förklaring härpå. Mainzbiblioteken, och således icke endast det kurfurstliga biblioteket, hava tvenne särskilda gånger varit föremål för uppmärksamhet från svensk sida. Första gången var det vid Gustaf Adolfs intåg i Mainz den 13 dec. 1631. Hans hovpredikant Johannes Matthiae och livmedikus Jacob Roberthonus erhöilo då i uppdrag att bemäktiga sig såväl offentliga som privata bibliotek i Mainz för den svenska kronans räkning. Originalen till fullmakten förvaras i Upsala universitetsbibliotek⁵ bland Johannes Matthiæs brev; i instruktionen för denne och Roberthonus heter det bl. a., »dass Sie alle die Bibliotheken undt privat Büchern, so im Schlosse undt in den verlauffenen Collegijs, Schulen, Clostern oder sonsten in den verlauffenen Häusern zu Mainz gefunden werden Unsert wegen und zu der Chron Schweden besten durch Ihnen undt Ihr dazu gezogenen adsistenten arrestieren; Dieselbe auff einem gewissen sicheren Ortt zu

sammenbringen, undt ihre gelegenkeit nach abführen lassen; etc.»⁶ Bland de böcker, som då undanskaffades och fördes till Sverige jämte annat krigsbyte—jag vill blott nämna, att den ovannämnde Albrecht II:s av Brandenburg biskopsstav finnes i Statens Historiska museum — befann sig säkerligen det kurfurstliga biblioteket på St. Martinsburg.

Andra gången som ett urval ur biblioteken i Mainz gjordes för svensk räkning, var år 1635. Biskop Johannes Rudbeckius i Västerås hade i likhet med sin kollega i Strängnäs, Laurentius Paulinus Gothus, tillskrivit Axel Oxenstierna, som denna tid uppehöll sig i Frankfurt, med begäran att rikta de svenska stiftsbiblioteken med erövrade boksamlingar. I Frankfurt befann sig då en ung svensk lärdomsidkare från Västerås, Johannes Elai Terserus, sedermera bekant som biskop i Linköping.⁷ Denne erhöi av kanslern en vidsträckt fullmakt, daterad Mainz den 14 febr. 1635, varigenom han blev »Bibliothecarius constitutus» och enligt egen uppgift »ex omnibus publicis Bibliothecis unam collegi, Consistorio Arosiensi dicatam⁸». Det är säkerligen detta av Terserus hopbragta bibliotek, bestämt åt Västerås gymnasium, som under transporten hem gick förlorat.

Avsikten med denna artikel är att framlägga det material jag i Upsala universitetsbibliotek hittills lyckats hopbringa⁹, med hjälp av vilket det kan påvisas, att en stor del av det gamla kurfurstliga biblioteket i Mainz nu faktiskt förvaras i Upsala. Det är mer än troligt, att en systematisk undersökning av de i universitetsbiblioteket befintliga bokskatterna — när tid och tillfälle en gång kan beredas att företaga en sådan — skall giva ytterligare bidrag till kännedomen om detta bibliotek; det redan nu föreliggande materialet har jag emellertid ansett så pass värdefullt, att det förtjänar att offentliggöras, förbehållande mig rättigheten att en gång i framtiden utförligare behandla ett ämne, som är av icke ringa vikt för vår svenska bibliotekshistoria och icke minst för staden Mainz.

Det är till en del också för att tillmötesgå önsknigar från detta håll, som jag redan nu lämnar dessa rader åt trycket. Samtidigt ber jag att till min vän, bibliotekarien i Mainz, Dr. HEINRICH HEIDENHEIMER, få uttala ett varmt tack för det intresse han visat dessa mina Mainz-forskningar och för de många värdefulla upplysningar han muntligen och skriftligen delgivit mig.

Fig. 2. »Der grosse Kardinal».

I. ALBRECHT II AV BRANDENBURG (1514—1545).

Denne kurfurste, som vid helt unga år kom att bekläda ärkebiskopsstolen i Mainz, var tillika — från år 1513 — ärkebiskop av Magdeburg samt utnämndes den 24 mars 1518 till kardinal. Hans här avbildade porträtt är ett förminskat facsimile av Albrecht Dürers bekanta stick »der grosse Kardinal». Tills vidare hava vi i Upsala universitetsbibliotek funnit tvenne böcker, som en gång tillhört

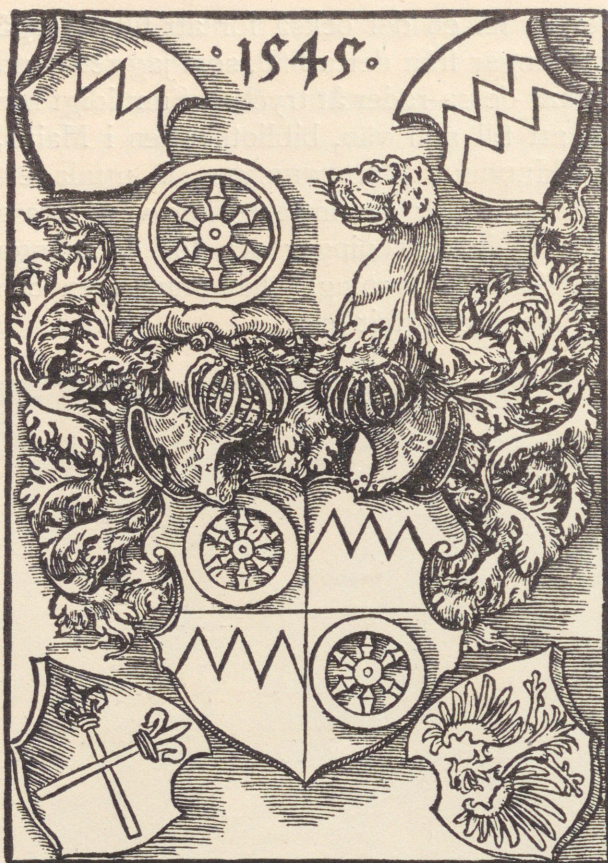

Fig. 3. Seb. von Heusenstamms vapen.

honom; de vackra i brunt kalvskinn med guldtryck bundna foliobanden prydas visserligen icke av några vapenstämplar, men de äro försedda med ärkebiskopens namn och titlar tryckta i ett övre fält på främre pärmen. Det är tvänne verk av domherren i Mainz FRIEDRICH NAUSEA, sedermera åren 1541—1552 biskop av Wien; det är tydligen dedikations-exemplar, som han förärat kurfursten.

Det första arbetet, *De rebus conciliaribus libri quinque*, tryckt i Leipzig år 1538, härstammar således ännu från författarens domherretid i Mainz. Dedikationen på pärmen är av följande lydelse: AD REVEREN . ET ILLVSTR. PR. AC || DN. DN. ALBERTVM CARD. ET AR || CH. EPI. MOG. ||

Det andra verket är Nauseas stora, till påven Paul III dedicerade *Catholicus Catechismus*, tryckt i Cöln in ædibus Qventelianis, 1543, då han redan var biskop av Wien. Det

mycket vackra renässansbandet har ett mittparti, tryckt i guld, föreställande korsfästelsen; detta parti omgives av en bordyr, likaledes tryckt i guld. Dedikationen i övre fältet lyder: REVERENDISS. PATRI . ILLV || STRISS . PRINCIPI . AC DOMINO || DN. ALBERTO . S. R. E. CARD. AR || CHIEPISP(!) MOG. ET. MAGDENBG MARCH BRANDENBVRG. || Nedtill på pärmen fortsättes dedikationen med följande tre rader: FRIDERICVS. NAVSEA . EPISC || OPVS . VIENNEN. . 4. DONO || MITTIT . AN . SAL. M.D. XXXXIII.

2. SEBASTIAN VON HEUSENSTAMM (1545—1555).

I Upsala Universitetsbibliotek finnes ett praktfullt inbundet exemplar av GERARD ISINGER: *Quaestiones futuris catholicae ecclesiae ministris utiles*, tryckt i Mainz av Ivo Schoeffer 1547, i 8:o. Denna bok har en tryckt dedikation från författaren till ovannämnde kurfurste, varjämte titelbladets baksida prydes av Heusenstamms här avbildade vapen (se fig. 3). De fyra anvapnen i hörnen äro: Heusenstamm, Brendel, von Venningen, Roeder von Rodeck. Det är mer en troligt, att detta exemplar — även det ett dedikationsexemplar — varit i kurfurstens ägo. Några andra spår av dennes bibliotek har jag tills vidare ej anträffat i Upsala.

3. DANIEL BRENDEL VON HOMBURG (1555—1582).

Däremot äro de böcker i Upsala rätt talrika, som en gång tillhört den efterföljande kurfursten av Mainz, DANIEL BRENDEL. Denne donerade ett stort antal böcker till jesuitkollegiet i Mainz, vars grundläggare han är; dessa förvaras nu, som jag ovan nämnt, till största delen i därvarande stadsbibliotek och äro försedda med denne kurfurstes »ex-dono» i olika storlekar och utförande. I *Exlibris Zeitschrift* hava förut dels K. E. ZU LEININGEN-WESTER-

BURG (VI: 80–81), dels H. E. STIEBEL (VI: 111–112 och XVII: 5–7) beskrivit och avbildat några av dessa Brendelska »Donatoren» Exlibris»; jag har emellertid i Mainz stadsbibliotek antecknat icke mindre än åtta varianter av dessa. Vid tillfälle torde jag kanske få återkomma till dessa intressanta blad, vilka väl samtliga, som Stiebel påvisat, härröra från Kölnermästaren Johann von Essen.

Upsala universitetsbibliotek äger intet av dessa blad; däremot en hel rad av dedikationsexemplar till Brendel samt böcker med hans här nedan avbildade pärmexlibris.

1559 *Der Prediger Salomonis. Durch JOHANN WILDT in Latein beschrieben . . . insz Deutsch bracht durch CHRISTIANUM HIPPARIUM.* Meyntz: Franciscus Behem, 1559. 4:o.

Denna bok innehåller ett tryckt företal av översättaren Christian Hipparius till »Dem Hochwirdigsten in Gott Fürsten und Herren, Herrn Danieln, des Heyligen Stuls zu Meyntz Ertzbischoffen, des Heyligen Römischen Reichs durch Germanien Ertzcanzlern und Churfürsten, etc». Hipparius var pastor vid kyrkan St Quintin i Mainz.

Titelbladets baksida är prytt av ett hela sidan upptagande träsnitt med Brendels kurfurstliga vapen, omgivet av hans fyra anvapen: Brendel von Homburg, Riedesel von Bellersheim, Kalb von Reinheim och von Carben. Upptill finnes årtalet 1558. Träsnittet är färglagt för hand med rött, gult och blått; det är således tydligen det till Brendel av utgivaren dedicerade exemplaret, som vi här hava framför oss. Bandet är av brunt kalvskinn med mittstämplar och bordyrer i guldtryck, stilenerinrar om de ovan beskrivna band, som tillhört Albrecht II av Brandenburg.

1563 FRANCISCUS ZOANETTUS: *De Romano imperio ac eius iurisdictione.* Ingolstadt 1563. 4:o.

Denna bok, som dels är dedicerad till kejsar Ferdinand, dels till det romerska rikets sju kurfurstar, är bunden i ett band av gul och röd damast. Nederst på titelbladet finnes följande egenhändiga dedikation av författaren: »Superillustrissimo, Reuerendissimo, et Cle-

Fig. 4. Porträtt av Daniel Brendel.

mentissimo Principi ac Domino Domino Danieli Archiepiscopo Moguntino etc. sacri Romani Imperij per Germaniam Archicancellario Principi electori, Domino suo gratiosissimo et clementissimo, Franciscus Zoanettus, honoris et reuerentie ergo, dono misit, Anno salutis Mundi 1563. Mense Augusto.»

PAUL WEIDNER: *Schöne und heilsame hebräische Sprüche.* Wien 1563. 4:o.

Författaren, som var medicine doktor och professor i hebräiska vid universitetet i Wien — han var en döpt jude —, har dedicerat sitt verk till kejsar Maximilian. Titelbladet i vårt exemplar är tyvärr utrivet, men det utomordentligt vackra kalvskinnsbandet med bordyrer av rullstämplar och mittpartier i arabeskmönster bär på främre pärmens i ett övre fält följande med fraktur i guld tryckta dedikation: Dem Hochwirdigsten Fürsten vnd||

Serrn Serrn Danieln Ertzbischo- || ven zu
Maintz, des Seiligen Römischen Reichs
Churfürsten vnd || Ertz Cantzler in Ger-
manienn mei- || nem Gnedigsten Serrn.

- 1566 *Liber epistolarum S. Hildegardis*. Cöln
1566. 4:o. — Den heliga Hildegard, bekant
för sina uppenbarelser och för sin profetiska
begåvning, grundlade år 1147 ett kloster på
Rupertsberg vid Bingen, alltså inom stiftet
Mainz. Blad a 2 innehåller en dedikation till
»Domino D. Danieli, Moguntino Archiepis-
copo», undertecknad av utgivaren »Justus
Blanckvualt Presbyter».

Det charmant vackra bandet, här avbildat
fig. 1, är bundet i brunt kalvskinn med guld-
prässningar: bordyrer av rullstämplar i plym-
mönster och mittplattor tryckta i guld, varav
den på främre pärmens föreställer korsfästel-
sen, den på bakre uppståndelsen. Snittet är
rikt ciselerat i guld; knytbanden äro av grönt
siden; ryggen har fyra bind och är prydd med
vackra blindprässningar.

På främre pärmens finnes följande inskrip-
tion: R^{MO}. IN CHRISTO PA- || TRI DOMI-
NO D. || DANIELI || ARCHIPRESVLI ||
MAGVNTINENSI; på bakre är årtalet an-
bragt: ANNO SALVTIS || M. D. LXVI.

- 1568 MATTHIAS BREDENBACH: *Anthyperaspistes
pro vera componendorum ecclesiae dissidio-
rum ratione*. Cöln 1568. 4:o. Brunt kalv-
skinnsband med bordyrer i guldtryck.

Utgivaren av arbetet är sonen Tilemann
Bredenbach, av vars hand också följande de-
dikation på försättsbladet härstammar: »Reue-
rendissimo in Christo Patri atque Illustrissimo
Principi ac Domino D. Danieli Archiepiscopo
Moguntino Principi Electori Principi ac Domino
Suo clementissimo Tilmannus Bredenbachius
dono dedit».

- 1575 *Libri officiales sive Agenda ecclesiae Tre-
verensis*. Trier 1574. 2:o.

Ett utomordentligt vackert band i brunt
kalvskinn med tredubbla bordyrer av rull-
stämplar i guld. Mittpartiet på främre pärmens
utgöres av här avbildade i guld tryckta ex-
libris, tillhörande ärkebiskop JAKOB VON ELTZ

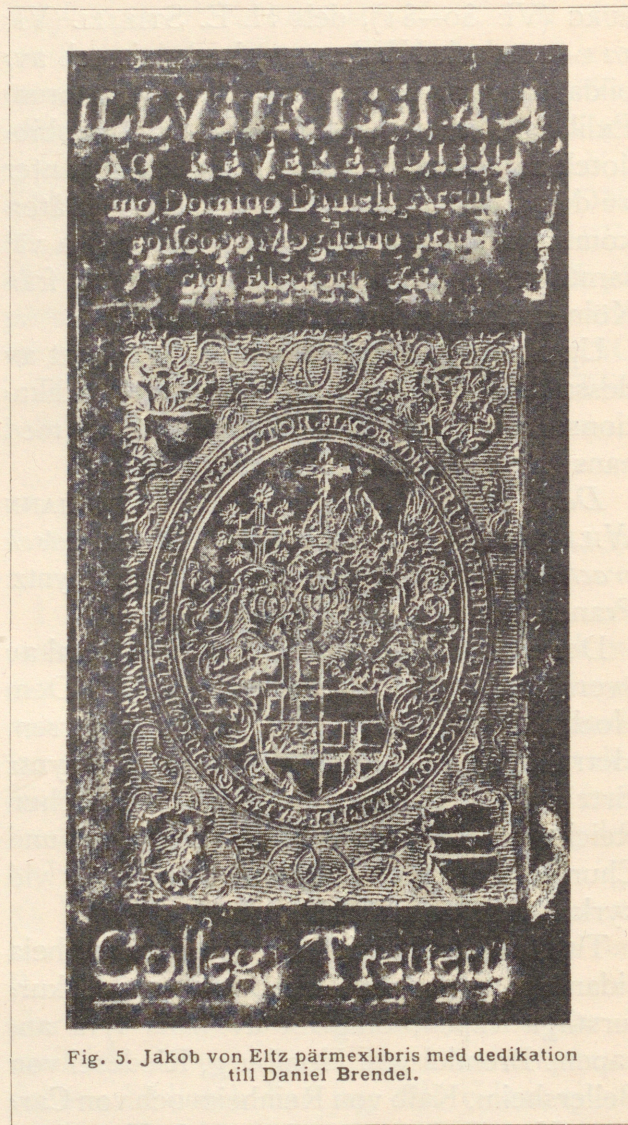

Fig. 5. Jakob von Eltz pärmexlibris med dedikation till Daniel Brendel.

av Trier (1567–1581) med följande dedika-
tion likaledes i guld: ILLVSTRISSIMO || AC
REVERENDISSIMO || mo Domino Danieli Ar-
chi- || episcopo Moguntino prin- || cipi Electori
etc. (Se fig. 5).

Under pärmexlibriset: Colleg. Treueri. —
Jakob von Eltz hade i likhet med Brendel in-
kallat jesuiterna till sitt residens.

Bakre pärmens mittfält utgöres av en ara-
beskartad rektangel, över vilken årtalet 1575
är tryckt. Bokens snitt är synnerligen vac-
kert: ciselerat guldsnitt med i rött, blått och
vitt intryckta blommor.

Omskriften i ärkebiskop Jakobs exlibris är

av följande lydelse: IACOB DEI GRA. ARCHIEP. TREV. SAC. ROM. IMP. PER. GAL. ATQVE REG. ARELAT. ARCHICAN. PRIN. ELECTOR +¹⁰.

1579 *De sacrorum hominum continentia*, en disputation författad av VALENTIN HOHENSTEIN, pastor i S. Emmeran och vicarius Moguntinus, försvarad år 1579 i jesuitkollegiet i Mainz under praesidium av Petrus Thyraeus.

Avhandlingen är bunden i ett pergamentband, prytt av en utmärkt vacker mittstämpel omgiven av linjer i guldtryck. På det första tomma bladet finnes följande handskrivna dedikation: »+ REVERENDISSIMO ET ILLVSTRISSIMO D. Domino DANIELI Archiepiscopo Moguntino Sacri Romani Imperij per Germaniam Archicancellario, Principi Electori etc. Domino suo Clementissimo COLLEGIVM MOGVNTINUM Societatis JESV. 1.5.7.9».

Brendels här (fig. 6) avbildade pärmexlibris¹¹ har jag tills vidare funnit på två böcker i Upsala universitetsbibliotek, nämligen FRANCISCUS TURRIANUS: *Adversus Magdeburgenses centuriatores pro canonibus apostolorum*, Florentiae 1572, fol. och MARTIN EISENGREIN: *Von dem zaichen des hailigen Creutzes*, Ingolstadt 1572, 4:o. Dess storlek är 111 x 75 mm. och utgöres av kurfurstens vapen i en oval, formad av följande inskription: DANIEL. DEI. GRACIA. ARCHIEPS. MOGVN-

Fig. 6. Daniel Brendels pärmexlibris.

TIN9 . SACRI . ROMANI . IMPERY . PER GERMANIÄ . ARCHICANCEL . PRĪCEPS ELE. Detta exlibris är infattat i en rektangel med Brendels ovan nämnda fyra anvapen i hörnen. (Forts.)

¹ JOH. LOCCENIUS: *Historiæ rerum svecicarum libri novem*. Vpsaliæ 1662. S. 588.

² HEINR. KNOTT: *De Moguntia litterata Commentationes historicae*. Moguntiae 1752. Comm. I, pag. 31.

³ FRANZ FALK: *Die ehemalige Dombibliothek zu Mainz*. Lpz. 1897. (Beih. zum Centralbl. f. Bibl-wesen, 18.)

⁴ FALK, a. a., s. 63.

⁵ Sign. G 171 a, p. 11.

⁶ HJ. HOLMQUIST: *D. Johannes Matthæ Gothus och hans plats i Sveriges kyrkliga utveckling*. Ak. avh. Ups. 1903. S. 163—164.

⁷ R. HOLM: *Johannes Elaz Terserus*. Ak. avh. Lund 1906. 8:o. S. 63—64.

⁸ J. TENGSTROM: *Handlingar till upplysning i Finlands kyrko-historie*. H. 2 (1822), s. 24.

⁹ Jag har här att tacksamt framhålla den hjälp mina två

kolleger i Upsala frih. GUSTAF RUDBECK och lic. O. WALDE lämnat mig vid sökandet efter Mainzböcker. Jag har dem att tacka för fyndet av mångt intressant Mainzband.

¹⁰ I Upsala Universitetsbibliotek finnes ännu en bok, vari denne ärkebiskop Jacob von Eltz namn förekommer. Det är jesuiten HIERONYMUS PLATUS arbete *De bono status religioni*, tryckt i Trier år 1601. Det innehåller på försättsbladet följande anteckning: Ex munifica et liberali donatione nobilis, strenui, et generosi viri et Domini Domini Jacobi ab Eltz Reuerendissimi et Illust.^{mi} Principis Electoris Treuirensis Marschalli, Hæreditarij, Consiliarij . . . primum hoc solutæ orationis præmium consecutus est ingenuus et modestus Adolescens Michaël Krompholtz Cochemensis ex Humanitate ad Rhetoricam gradum faciens. Anno reparatæ salutis humanæ MDCXVIII 17 Cal. Decemb.»

¹¹ Det finnes förut reproducerat i C. KISSEL: *Das Mainzer Rad* (1900), s. 23, fig. 60.

HANDMÅLADE MEDELTIDA EXLIBRIS I LÜNEBURGS STADSBIBLIOTEK

I.

GERPERT EVERWYNS EXLIBRIS

I FÖRSTA NUMRET af *Svensk Exlibris-Tidskrift* finnes å sid. 4 ett anonymt tyskt blad, föreställande ett vildsvin under en vinranka, avbildat som prov på äldre handmålade exlibris. Det är hämtat från H. E. STIEBELS auktionskatalog (1910), men har dessförinnan av denne samlare varit beskrivet och reproducerat i färger och i hel storlek — i auktionskatalogen är det förminskat — i den tyska exlibristidskriften *Exlibris Zeitschrift für Bücherzeichen*, Jahrg. 1897, Beil. N:o 2. Då undertecknad är i tillfälle att identifiera den ursprunglige ägaren till detta intressanta blad, torde det vara på sin plats att här nämna några ord om denne samt att återupprepa avbildningen från förra numret. (Se fig. 7.)

Redan Stiebel känner i sin ovan citerade uppsats, s. 44, utom sitt eget exemplar ännu

Fig. 7. Gerpert Everwyns exlibris.

två, varav det ena tillhör det Kungl. biblioteket i Berlin. Under forskningar, som jag sommaren 1908 bedrev i det gamla stadsbib-

lioteket i Lüneburg, anträffade jag i en del fjortonhundratalsstryck minst ett tjugotal exemplar av detta exlibris, alla ritade eller målade för hand. I förbigående må nämnas att Lüneburgs stadsbibliotek, sedan äldre tid inrymt i det gamla franciskanerklostrets refectorium, är sällsynt rikt på dylika handmålade exlibris. De böcker, som prydas av dessa exlibris, äro till stor del donerade av skilda lüneburgska patricier antingen till franciskanernas eller till rådets bibliotek, vilka båda boksamlingar utgöra grundstommen till det nuvarande stadsbiblioteket. Såväl ur heraldisk som ur konstnärlig synpunkt erbjuda dessa exlibris ett stort intresse. Jag har antecknat följande lüneburgska patriciesläkter, vars vapen återfinnas å de donerade böckernas exlibris, alla från 1400-talets slut eller 1500-talets början: von Dassel, von Braunschweig, Langen, Schumacher, von Toebing m. fl. Borgmästaren Heinrich von Toebings († 1504) exlibris utmärker sig för sin storlek — det förekommer till och med i folioformat — och är ett av de talrikast representerade i stadsbiblioteket. Det har även blivit avbildat i *Exlibris Zeitschrift*, Jahrg. VI, Beil. N:o 2.

Vårt exlibris, som ju utgör ett slags talande vapen: vildsvinet och vinrankan, Eberwein, lågtyskt Everwyn, har jag funnit i Lüneburg dels ensamt, dels tillsammans med inskriptioner, som giva upplysning om ägaren. I en inkunabel står skrivet över exlibriset: Dñs Gerbertus Euerwyn; därjämte förekommer här också följande anteckning: dominus gerpertus Euerwyn dedit orate pro eo fratres. Obijt anno 1501. I en annan bok finnes följande notis: Ex donatione testamenti domini gerperti Euerwin 1501, en annan anteckning är av följande lydelse:

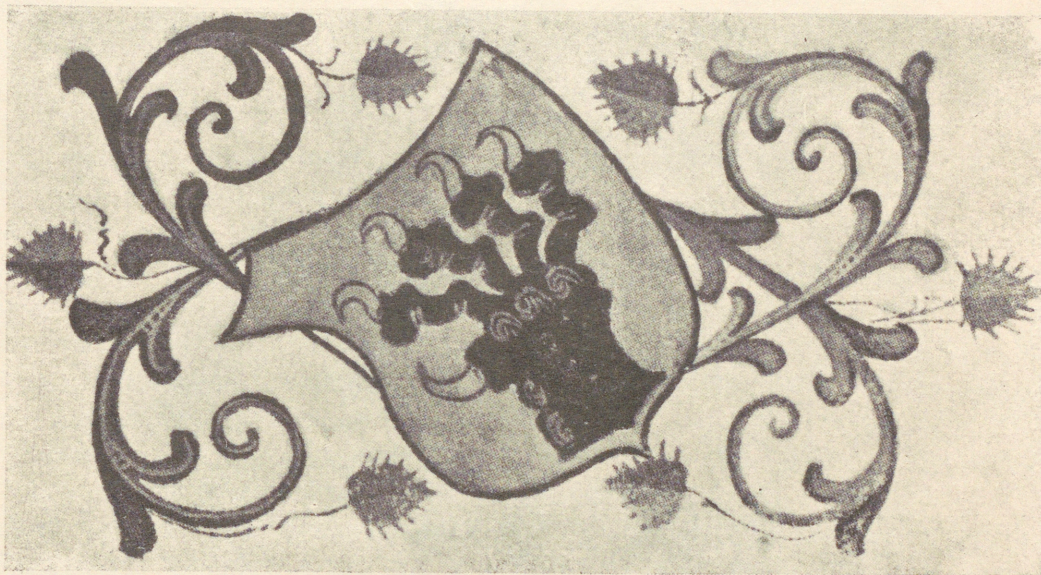

Fig. 8.

Rodolphus de Calle's exlibris

(Ur Frankfurter Bücherfreund, Jahrg. 9 (1911): Nr 1-2).

pro memoria domini Gerperti Euerwyn
1501. Den utförligaste inskriptionen lyder:
pro memoria domini gerperti Euerwyn
plebani sancti lamberti ad vsum patrum
minorum in luneborch anno 1501.

Av dessa skilda anteckningar framgår alltså
med full tydlighet, att ägaren till här avbil-
dade exlibris var Gerpert Everwyn, prest vid
St. Lamberti kyrka i Lüneburg, som vid sin
död år 1501 testamentariskt skänkte fran-
ciskanerklostret därstädes sin för den tiden
ingalunda obetydliga boksamling.

II.

EXLIBRIS RODOLPHUS DE CALLE

I sista numret av de *Mitteilungen*, som
det stora antiqvariatet Joseph Baer & C:o i
Frankfurt utgiver under titel *Frankfurter*

Bücherfreund, Jahrg. 9 (1911): Nr 1-2, fin-
nes å Taf. 1 ovanstående exlibris avbildat, utan
att dess ägare kunnat fastställas. Det sitter
målat för hand — björntassen svart på gul
grund — på fol. 2 a av följande inkunabel:
SALEMO: Glossae. [Augsburg: St. Ulrichs och
Afras kloster, omkr. 1476]. 2°. (Hain 14134).

I mina anteckningar från Lüneburg finner
jag ett liknande exlibris, som pryder en upp-
laga av PAULUS DE CASTRO: *Consilia et alle-
gationes*. Nürnberg: Anton Koberger, okt.
1485. 2°. (Hain *4641). Det förekommer här
vid registrets slut. En samtida anteckning
upplyser oss också om bokens proveniens
och således om den ursprunglige ägaren: *Iste
liber Est Rodolphi de calle clerici ver-
densis diocesis [med annan, senare hand]
Spectabili Senatui luneborgensi Con-
tulit 1516.*

ISAK COLLIJN.

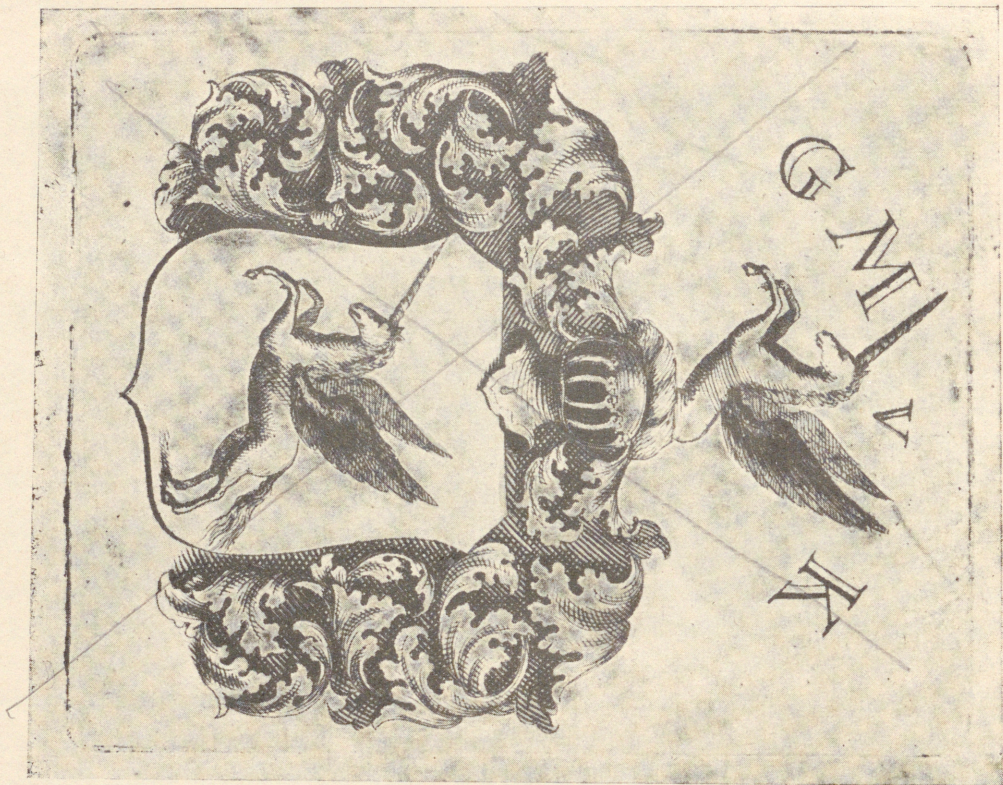

Fig. 9. Det ej identifierade bladet.

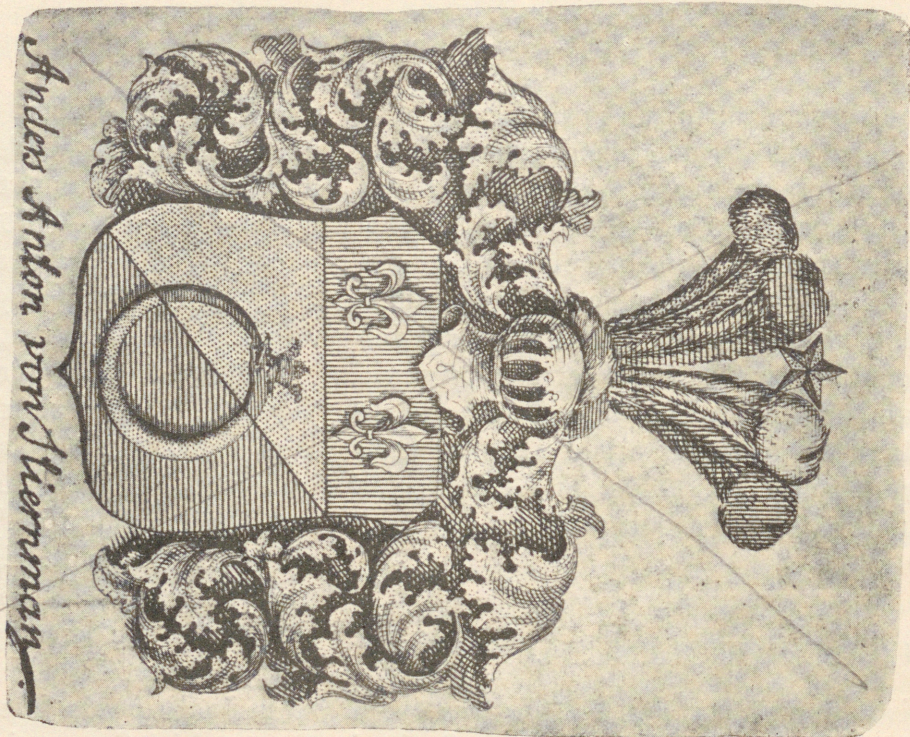

Fig. 10. Stiermans exlibris nr 1.

Förf. samtl.

1000000005538
LÄSESALSLÄN
Kungliga biblioteket

2A_EB1

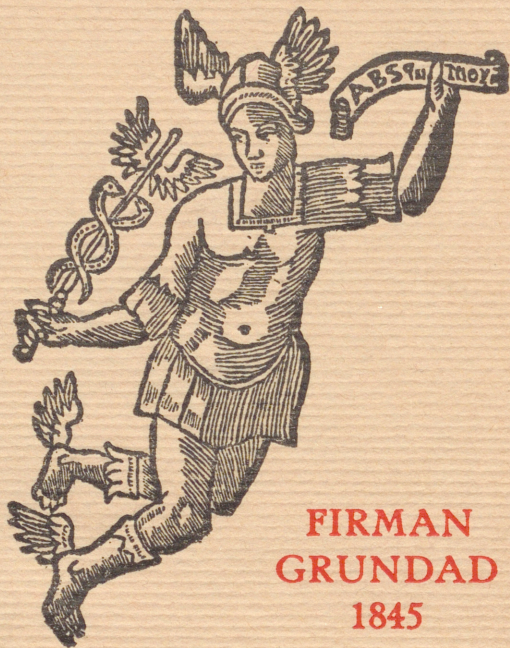
KLEMMINGS ANTIKVIARIAT

11 BRUNKEBERGSTORG 11

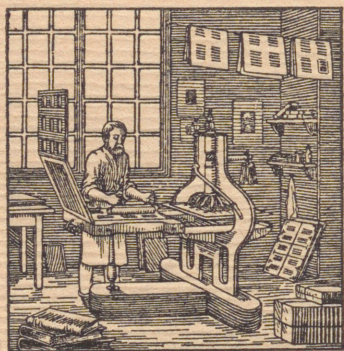
❖ STOCKHOLM ❖

ALLM. TELEFON 67 38 RIKSTELEFON 10 70

STORT LAGER af äldre och nyare litteratur på svenska och främmande språk. Stort lager af gravyrer, porträtt och kartor. Kataloger utdelas gratis. Boksamlingar och enstaka böcker af värde uppköpas.

FIRMAN
GRUNDAD
1845

EX LIBRIS
HASSE W. TULLBERG

EX LIBRIS

I STÅLGRAVYR, ETSNING I STÅL, AUTO- ELLER
FOTOTYPI TILLHÖR VÅRA SPECIALITETER.

Framstående och idérika tecknare stå till vårt förfogande.

Ingenting

{ lämpar sig bättre för samlande af
exlibris, planscher, tidningsurklipp,
tidskrifter och handlingar än

Hasse W. Tullbergs Bokkartonger

Utförda i form af en bok äro de såväl prydliga som praktiska. Begär vår katalog n:r 14 som äfven inneh. utförlig beskrifning öfver samlingsblad för exlibris, samlingsalbum, pärmar och portföljer.

❖ A. B. HASSE W. TULLBERG, STOCKHOLM ❖
BOKTRYCKERI • BOKBINDERI • BOKFÖRLAG